

УДК 008:7.072.2:398](437.6=4)

DOI <https://doi.org/10.15407/mue2024.23.170>

СЕРГІЄНКО ВІКТОРІЯ

кандидатка історичних наук, наукова співробітниця Німецького історичного інституту (Варшава, Республіка Польща).

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-9325-9278>

SERHIENKO VIKTORIIA

a Ph.D. in History, fellow at the German Historical Institute (Warsaw, the Republic of Poland).

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-9325-9278>

Бібліографічний опис:

Сергієнко, В. (2024) Микола Мушинка: In memoriam. *Матеріали до української етнології*, 23 (26), 170–179.

Serhiienko, V. (2024) Mykola Mushynka: In memoriam. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 23 (26), 170–179.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2024. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

МИКОЛА МУШИНКА: IN MEMORIAM

«Пряшівський феномен». На одній з найвідоміших етнографічних мап України засновник української картографії Степан Рудницький у 1915 році позначив як українські частину земель нинішнього сходу Словаччини – батьківщини видатного українського етнографа Миколи Мушинки (1936–2024), завдяки якому прізвище розстріляного 1937 року на Соловках Рудницького буде реабілітоване та повернуто на сторінки академічних видань.

Схід Словаччини віддавна був частиною історичного Закарпаття, більшість його територій охоплює сучасна Закарпатська область України. За часів Австро-Угорської імперії різні автори називали цей край, що перебував у власності корони святого Стефана, Угорською, чи Карпатською Руссю. У міжвоєнній Чехо-Словаччині його вперше з часів імперії Габсбургів поділила на дві частини адміністративна межа, що проходила поміж словацькою Земплінською жупою та автономною Підкарпатською Руссю з центром в Ужгороді. 15 березня 1939 року місцевий Сойм проголосив незалежність Карпатської України*. Кількаденне існування цієї держави припинилося внаслідок угорської окупації, здійсненої зі згоди Третього Райху та за підтримки міжвоєнної Польщі.

На Пряшівщині (ще одна неформальна назва, яку отримав схід Словаччини в міжвоєнний період) від часів Галицько-Волинського князівства компактно проживало переважно сільське населення, яке розмовляло «по-нашому» – групою східнослов'янських діалектів, найближчих до української мови, а також сповідувало народну «руську віру», що передбачала можливість бути як греко-католиком, так і православним. Етнічна ситуація в Карпатському регіоні – своєрідна мозаїка, де, крім уже згаданих русинів/українців, мешкали словаки, угорці, румуни, поляки, євреї та німці.

Шукаючи можливості відстояти права власного народу, національною інтелігенцією часто створювалися альянси. Наприклад, у XIX ст. існували інтелектуальні зв'язки

* Таку назву отримала Підкарпатська Русь за розпорядженням автономного уряду Августина Волошина від 30 грудня 1938 року.

між чеськими, словацькими та русинськими «будителями», найвідоміші серед останніх: Олександр Духнович, Адольф Добрянський та Олександр Павлович. У міжвоєнний час міжнародні інтереси зближували поляків та угорців. На горизонті подій завжди існувала Російська імперія, що проголошувала себе захисницею слов'ян, залежних від династій Габсбургів та Оттоманів, а після її розпаду всі аспірації місцевого русинського/українського населення ввібрав у себе уявлюваний образ Радянського Союзу – як великої, впливової та близької в мовно-релігійному сенсі країни на Сході, здатної стати на захист маленького народу на півдні Карпат. Русофільство, що домінувало серед інтелігенції русинського/українського населення Пряшівщини до 1950-х років, мало підставою сильний антиугорський та антисловацький ресентимент, подібно до антипольського в русофілів Галичини, які займали пануючі позиції серед галицьких русинів до 1880-х років.

У такому регіоні народився Микола Мушинка напередодні Другої світової війни, фронти якої випадково обійшли стороною його рідний Курів – русинське/українське село на словацько-польському приграниччі, загалом дуже зруйнованому під час боїв за Дуклянський перевал у вересні 1944 – січні 1945 років. Майбутній професор та академік Мушинка був із першого покоління дітей селянських родин, які отримували вищу освіту. Перший рік у пряшівській греко-католицькій гімназії для русинських/українських дітей пройшов для нього в атмосфері церковної строгості та панування російської мови, яку викладали часто не найкращі викладачі – російські білоемігранти, котрим Чехо-Словацька держава надала притулок.

Однак невдовзі довоєнні порядки були остаточно зруйновані – у 1950 році, за зразком інспірованого радянськими спецслужбами Львівського «собору» 1946 року, була ліквідована греко-католицька церква в Чехо-Словаччині, а її навчальні заклади ще раніше передано державі. Виховання надалі велося в комуністичному дусі, а незабаром також відбулася зміна в національній політиці, яка одразу відобразилася на масовій освіті, – соціалістична влада почала проводити політику «українізації» місцевого русинського/українського населення, де серед інтелігенції (вона переважно складалася зі священників та вчителів) доти переважали русофільські настрої. Мета цієї політики, що проводилася за погодженням із СРСР, – зруйнувати вплив греко-католицької церкви та взяти під контроль національні процеси серед русинів/українців сходу Словаччини. Радянський Союз мав допомагати готувати нову світську інтелігенцію, а оскільки там формально визнавалася українська мова та існувала Українська РСР, то радянські інтереси за кордоном у цьому випадку відстоювали під маркою «українізації». Почалася державна підтримка української освіти, культури та науки, яка в середній перспективі спричинилася до постання, за означенням Миколи Мушинки, «пряшівського феномену» – грона дослідників, письменників та журналістів, які прийняли українську національну ідентичність. Серед них імена Федора Лазорика, Івана Мацинського, Василя Капішовського, Михайла Мольнара, Олени Рудловчак, Михайла Шмайди, Іллі Галайди, Юрія Бачі, Сергія Макари, Йосипа Шелепця, а також ряд письменників молодшого покоління, як Йосип Збіглей, Степан Гостиняк, Любиця Бабота, Мілан Бобак, Ганна Коцур та Марія Няхай. Проте з іншого боку, примусовий характер політики «українізації» також відштовхнув від неї багатьох людей, у свідомості яких українськість відтоді була скомпрометована авторитаризмом комуністичної системи. У віддаленій перспективі це вплинуло на появу русинського політичного руху, який виник наприкінці 1980-х років на ґрунті сильного антиукраїнського ресентименту.

Микола Мушинка став одним із тих, кому українська ідентичність далася легко, причому до початку 1960-х років вона поєднувалася для нього із лояльністю до комуністичної влади. Варто нагадати, що на русофільську традицію, яка існувала тут серед русинів/українців, після Другої світової війни наклався ореол Радянського Союзу як переможця над нацизмом, а також країни, завдяки впливу якої на сході Словаччини відбувався швидкий промисловий розвиток та зростання добробуту в 1960–1970-х роках. Щодо українського вибору, то Микола Мушинка підійшов до нього в кілька кроків. Сентименталізм Тараса Шевченка, який вразив жінок із села Мушинки, бо писав «по-нашому», і читання української літератури в старших класах школи загалом відіграло не останню роль.

Етнограф та його поле. Іноді дослідник настільки переймається об'єктом свого вивчення, що стає подібним до нього. Так говорили сучасники про Дмитра Яворницького – етнографа, історика запорозького козацтва, таким самим ангажованим дослідником (у хорошому сенсі) був і Микола Мушинка. Для нього студії над фольклором розпочалися в Празі, куди цілеспрямований юнак приїхав у 1954 році на навчання в Інститут російської мови та літератури, але водночас захопився лекціями з україністики в Карловому університеті, які провадив знаний український мовознавець та етнограф Іван Панькевич. Саме він розпізнав у студентові-першокурснику здібності до вивчення фольклору, надавши його інтересам професійного спрямування. Під керівництвом Івана Панькевича та чеської фольклористки Еви Врабцової Микола Мушинка їздив на схід Словаччини у свої перші етнографічні експедиції, у результаті яких він на другому курсі написав розлогу розвідку «Замовляння і календарна обрядовість села Курів» (неопублікована). Коли в 1958 році не стало 70-річного Панькевича, улюбленого наукового вчителя Мушинки, це виявилось великою втратою для молодого дослідника. У некролозі Мушинка писав: «Несподівана смерть не дала йому здійснити всі свої наміри, але близько 200 творів, які залишив нам покійний Іван Панькевич, назавжди залишаться невичерпним джерелом для пізнання української культури, особливо історичного розвитку Закарпатської України та східної Словаччини»¹. Пізніше Панькевичу він присвятить не одну публікацію.

Крім того, Микола Мушинка на все життя успадкував любов до вчителя самого Панькевича – мовознавця й етнографа Володимира Гнатюка, блискучого дослідника фольклору закарпатських русинів. Про нього Мушинка написав кілька монографій, найважливішою з яких стала опублікована 1987 року в Парижі інтелектуальна біографія «Володимир Гнатюк. Життя і його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства». Своє захоплення Гнатюком учений пояснював у цій книжці таким чином: «Між нами виникло якесь внутрішнє споріднення. Гнатюк став для мене своєрідним мірилом наукових та людських вартостей. Шукаючи відповідь на ту або іншу проблему, я часто ставив собі питання: “А як би рішав цю проблему Гнатюк?”»².

Після того, як у Празі не лишилося українського етнографа рівня Панькевича, Мушинка в 1964 році знайшов можливість поїхати до радянської України. Там він продовжив навчання в аспірантурі Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Тема «Відображення еміграції у фольклорі українців Пряшівщини» (Мушинка, зокрема, займався чехо-словацькими «оптантами», які спробували життя в СРСР, тепер хотіли повернутися на батьківщину) через «провокативну» проблематику була замінена на біографічну розвідку про Володимира Гнатюка. Ось як Мушинка пригадував свій тодішній світогляд:

«У 60–70 роках я ще вірив у “соціалізм з людським обличчям”. Був переконаний, що усе, що я бачу навколо себе, є деформацією справжнього соціалізму, того, що його проповідували Маркс, Енгельс, Ленін... Досить повернутися до їх вчення, застосувати на практиці, і всі недоліки зникнуть»³.

Слід зауважити, що такі погляди тоді широко поділяли українські шістдесятники, з якими почав тісно спілкуватися Мушинка. Не питаючи дозволу радянських влад (Мушинка був іноземцем, і такий дозвіл був необхідний), вони разом виїздили в подорожжя Україною, часто лишалися на ночівлю в друзів та родичів один одного, де всі цікавилися українським життям у Чехо-Словаччині. Одного разу в 1965 році вчергове перевозачи через чехо-словацький кордон «самвидав» (цього разу це був рукопис Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»), Мушинку затримали прикордонники. Завдяки допомозі родичів майбутньої дружини та щасливому випадку йому вдалося уникнути і ув'язнення, і співпраці зі Службою державної безпеки соціалістичної Чехо-Словаччини, але в'їзд до Радянського Союзу відтепер для Миколи Мушинки надовго був закритий.

Наближалася коротка «Празька весна», коли Мушинці в 1967 році вдалося захистити свою дисертацію про Володимира Гнатюка, а вже незабаром по Празі їздили радянські танки. Мушинка був одним із підписантів колективних листів інтелігенції проти радянського вторгнення, а водночас – і в цьому його не підтримали чехо-словацькі ліберали – продовжував співпрацю з українськими колегами в СРСР. У 1971 році Президія Комуніс-

тичної партії Чехо-Словаччини внесла його ім'я до «чорного списку» громадян, переважно інтелігенції, які не мали відтепер права займатися своєю попередньою діяльністю та брати участь у громадському житті. Відтак Микола Мушинка зміг працювати лише пастухом у рідному селі. У новому занятті він знаходив розраду й навіть елемент гри:

«В колибі, – писав Мушинка, – часто бували в мене гості із Пряшева, Братислави, Праги, України, Польщі, Америки, Канади. Одного разу прибули навіть студенти-етнографи Бренського університету, які в цьому краї проходили польову практику. Були здивовані, що “простий пастух” так фахово відповідає на їхні запитання і що по імені знає не лише всіх їхніх професорів, але й світових етнологів. “У нашому університеті ви б могли скласти іспит з етнографії”, – сказав один з них» ⁴.

За увагу до колиби Мушинки місцева комуністична влада, яка не могла контролювати ці зібрання, звільнила його з роботи пастухом... Наступні 15 років він працював кочегаром, що залишало йому багато вільного часу для досліджень та можливість публікувати свої праці за кордоном без дозволу університетського цензора. Ці двадцять років роботи не за професією Мушинка пригадував потім із теплотою як найпродуктивніші у своєму житті. Водночас він болісно відчував, як місцеві українські інституції відвернулися від нього: «Коли я був оголошений політично неблагонадійним, словацькі наукові установи надавали мені всебічну допомогу, тоді як свої, українські, охочі були втопити мене в ложці води» ⁵.

«Мої мрії завжди збуваються». Так писав про себе в одному з листів етнограф, літературознавець, археолог та письменник – Віктор Петров, але також це висловлювання можна було б застосувати й до Миколи Мушинки. Одного разу в 1981 році Володимир Кубійович – паризький видавець монументальної «Енциклопедії українознавства» – звернувся до Мушинки, плануючи англійське видання енциклопедії:

«Для всіх ділянок маю вже редакторів, крім етнографії. А видавати “Енциклопедію України” без етнографії неможливо. В еміграції ми виховали спеціалістів в різних ділянках українознавства: істориків, мовників, літературознавців, економістів, політологів, а етнографа – жодного. Останніми були Зенон Кузеля та Віктор Петров. Вони зробили багато, однак їхні статті вже застаріли, їх треба поповнити. А це можете зробити лише ви. Залишайтеся в Парижі» ⁶.

Пропозиція переїхати у «вільний світ» людині із соцтабору – хіба це не була мрія в той час? Але Мушинка волів залишитися в Пряшеві. Поступово здійснюються його наукові цілі: публікується у Франції, Югославії, Канаді, США, Німеччині. Виходять сотні статей дослідника в «Енциклопедії українознавства», а згодом в «Енциклопедії сучасної України», започатковані Науковим товариством імені Шевченка. Його етнографічні розвідки стосуються не тільки русинів/українців Східної Словаччини, але й Українського Закарпаття, румунських русинів, які емігрували до Чехо-Словаччини, та бачванських руснаків Югославії.

Окрім фольклористики, у коло зацікавлень етнографа входила історія та літературознавство: Мушинка багато писав про призабутих українських еміграційних діячів міжвоєнної доби та публікував їхні рукописи, які часто потрапляли до нього дивовижним способом. Австрійський україніст Міхаель Мозер згадував: «Власники архівних матеріалів або носії певних знань про них точно знали, чому вони довіряли саме йому, тому і допомагали у всьому, та лише йому вручали ці цінні матеріали. Вони розуміли, що саме в нього ці матеріали й знання опинялися в найкращих руках, відчували щирість і чесність цієї людини» ⁷. Серед особистостей, яким Мушинка присвячував свої дослідження, були Володимир Гнатюк, Іван Панькевич, Степан Рудницький, Станіслав Дністрянський, Василь Доманицький, Симон Наріжний, Володимир Січинський, Іван та Орест Зілинські, Євген Вировий, Олекса Новаківський та десятки інших більш і менш знаних імен. Зворушливою стороною його характеру була допомога талановитим авторам у пошуку шляху до свого читача або слухача, таким як, зокрема, народна співачка Марія Макара чи незряча письменниця, яка писала шрифтом Брайля, Тетяна Фролова.

Врешті на хвилі лібералізації в 1990 році Мушинка повернувся на кафедру україністики в Пряшівському університеті. Наступні після 1993-го роки словацької незалежності не були найпростішими для української меншини, яка переживала економічні, соціальні

труднощі, зниження чисельності та внутрішні суперечності. У цей час Микола Мушинка із чудовою енергією продовжував свої дослідження та майже до останніх років життя їздив викладати до українських університетів, які теж переживали кризу. Дуже часто це були неоплачувані курси лекцій, які вчений давав зі щирої відданості науці.

У книзі авторефлексивних діалогів, виданих напередодні його 80-річного ювілею, Микола Мушинка міркував так:

«Та мрії не покидають мене. <...> У глобальному сенсі мрія про те, щоб не було війни або іншої катастрофи. У вулчому плані мрію про те, щоб Україна вийшла із сучасних політичних, економічних, соціальних та інших негараздів і стала не лише на папері, але й у дійсності демократичною державою у сім'ї європейських держав»⁸.

Інтерв'ю з Миколою Мушиною. Я зустрічалася з Миколою Мушиною лише кілька разів. Один з них був улітку 2017 року в Музеї української культури у Свиднику, який завдячує йому заснуванням «Наукового збірника», поповненням наукової бібліотеки та участю в проведенні щорічного фестивалю народної культури. У той день Микола Мушинка проводив екскурсію для лемків зі львівської організації «Вирій», які шукали своє коріння в лемківських селах Польщі та Словаччини. «Я кожного року роблю з ними цю екскурсію, – сказав етнограф. – На один день вони щороку приїжджають на Пряшівщину. Я їм хочу все показати, бо я теж лемко»⁹.

ВС: Оскільки мене професійно цікавить міжвоєнний період, пропоную почати зі становища русинів/українців на сході Словаччини, звідки ви родом. Яким було громадське життя там, порівняно з Підкарпатською Руссю, нині Закарпатською областю України?

ММ: Складовою частиною першої Чехо-Словаччини була Подкарпатська Русь, Закарпаття тепер. А там уже був дуже сильний український рух, преса виходила, товариство «Просвіта» існувало, на Словаччині вона мала мінімальний відгук. Була тут Ірина Невицька, видавала часопис «Слово народу», але то два роки¹⁰. В порівнянні з пресою, яка виходила на Закарпатті, та, яка виходила в Празі, – це було зернятко невеличке. Навколо Ірини Невицької зібралось 3–4 людей, які були кореспондентами. Навіть до Праги лише кілька студентів із Пряшева поїхали, наприклад, Йосиф Кизак¹¹ учився в Карловому університеті, але це меншість. Що дуже цікаво, Український вищий педагогічний інститут імені Драгоманова виховував прекрасних спеціалістів, всі вони проходили на Закарпатті практику, і багато з них лишилося там працювати. Тому що ця еміграція була тимчасовою. Всі думали, що більшовицька влада в Україні не має шансу довго утриматися і вони повернуться. Вони на валізах чекали. І коли в 1920-х роках у Радянському Союзі був період «українізації», багато з емігрантів повернулися, повірили радянській владі – і зробили велику помилку. Прийшли 1930-ті роки в Україну – і кінець. Тут не дуже знали про це, але й не вірили, що щось таке може бути, що радянська влада може бути настільки негуманна, щоб розстріляти письменників, художників... Місцеве українське-русинське наше населення ще в 1945 році було страшенно проросійське і про-радянське. Все, що на сході ми надалі вважали Росією. Коли я повернувся з України і мене питали, де я був, то відповідав: «в Руску», бо ніхто не скаже «в Україні». Але в 1991 році то почало мінятися. Але таким важливим моментом став 2014 рік, Майдан, коли і в словацькому, і в чеському середовищі по-трошку починається зміна... те, що на сході не є Росія, а Україна.

ВС: Як сумно, що ця зміна відбувається лише тепер...

ММ: У міжвоєнний період багато наших пряшівчан працювало на Закарпатті¹² в українських установах, а потім вони повернулися сюди і зіграли дуже позитивну роль, перейшовши на українські позиції. Я знаю, бо приїхав сюди в 1947 році. Мене батько привіз до Пряшева до Руської гімназії, хоч і словацька була під носом в Бардієві, але батько хотів мати сина національно свідомого, так що мене і брата віддав сюди. Всі були дуже гордими, що ми є «руськими», з двома «с», але потім оце переродилося, «українізація» в Чехо-Словаччині зіграла свою роль. Хоча б взяти десять років, із 1952 до, умовно, 1965–1967 років було видано понад 1000 українських книжок, всі [словацькі. – В. С.] підручники перекладалися українською мовою, якою в школах все викладалося, існувало три гімназії¹³ тощо.

ВС: Якою була роль греко-католицького духовенства в культурному житті Пряшівщини?

ММ: Я народився в 1936 році, коли церквою була заснована «Греко-католическая русская гимназия». Пряшівський єпископ Гойдич ¹⁴ мав своїх помічників, ніхто з них російською літературною мовою не володів, так само як і преосвященний Гойдич, який із Шептицьким утримував тісні стосунки. Він був української орієнтації, ніколи не говорив «я українець», але навпаки, «я є єпископом всіх». Але коли Гойдича арештували, і він кожний рік мусів заповнювати анкету у в'язниці, то перед смертю написав «я є українець», власноручно. Перед тим писав «руска», а остання вже є «українська» національність. Його помічник Гопко ¹⁵ був свідомим українцем. Він пережив репресії, повернувся і скрізь твердив «ми є українцями», і перейшов на українські позиції. Але потім верх взяли словаки в греко-католицькій церкві, і почалась сильна словакізація, яка триває до сьогодні. Що торкається нинішнього Закарпаття і русинства там – немало роль грає Москва. Москва зацікавлена в тому, щоб тут мати якесь запілля.

ВС: Які були відносини між Пряшівською греко-католицькою єпархією і міжвоєнними словацькими урядовцями?

ММ: Словацький штат був сателітом Німеччини; мав своє військо, дві дивізії словацької армії, з якими виголосив війну Радянському Союзу. Тому руська людність тут і руський єпископ Гойдич – був терном в око для словацького уряду, вони його ненавиділи. Приїхав до Пряшева, наприклад, Шано Мах ¹⁶ – міністр внутрішніх справ, і його вітали всі римо-католики, єпископи, навіть єврейський рабин. Він кожному подав руку, а провокативно Гойдичу руки не подав. Хоча він був скромний монах, але Гойдич каже: «Я тут не можу бути далі, я прошу, щоб ви мене звільнили...».

А попередній єпископ-адміністратор Няраді ¹⁷, то був русин із Югославії. Він теж тут був чужим елементом, тому що він говорив земплінським діалектом, який є літературною мовою югославських русинів. До сьогодні вони є дуже сильні. Я тільки що повернувся, перед місяцем там був. У них вийшла моя остання книжка, збірник моїх статей, вони до 80-річчя видали ¹⁸. Дійсно, вони мають великі можливості, де в чотири рази більше можливостей, як русини-українці в Словаччині взяті разом. Сербська влада, і тепер навіть хорватська влада, дуже підтримує рух національних меншин. Русини там визнані як національна меншина, і у нас так само є русини і українці – як окремі меншини. Ви, певно, знаєте, я видав книжку «Національна меншина під загрозою» ¹⁹, вона закликає бути русинами, нам треба повернутися до себе, бо ми всі українці, одна національність, ми не маємо що соромитися. Цікаво, що при переписі 2011 року виявилось, що русинів на 10 000 більше, як було перед тим. Я вважаю це позитивним явищем, тому що вони не є словаками. Будьте русинами, але не будьте словаками. Бо дивіться, хто були ваші предки, 150 років тому існувало 250 сіл, де була переважна більшість населення, що голосилися до русинів. А тепер греко-католицька церква тут словацька, і Україна не є престижною країною на міжнародній арені, робить що може, але...

ВС: Чим було русофільство для тодішньої Східної Словаччини?

ММ: Вийшла така книжка в 2017 році у Вінниці, називається «Столітній Микола Неврлий». Неврлиго ²⁰ ви знаєте, це україніст чеський і словацький, живе в Братиславі. І минулого року відсвяткував 100 років з дня народження. А такий журналіст із Вінниці – Григор Мовчанюк ²¹ – він якраз порушує в цій книжці питання русофільства. Мені дуже сподобалася його точка зору. Він оцінює дослідження Неврлиго, який пише, що русофільство від середини ХІХ ст. було позитивним явищем, тому що воно зберегло перед мадяризацією. Тут була сильна мадяризація: закон Аппонія ²² і так далі, отже русофільство зіграло позитивну роль. А Григор Мовчанюк каже, що це велика помилка, що русофільство ні в якому разі не може бути позитивним явищем, що це отрута. Там, де є русофільство, – там залежність від «матушки Росії». Така дискусія досить цікава.

Як я дивлюся на русофільство, зокрема на післявоєнне, тобто після Другої світової війни. Можна сказати, що воно зіграло тут [на сході Словаччини. – В. С.] позитивну роль. Ми були пов'язані нашою релігією, мовою, правдою, що де там руські на сході, за горами – наші браття. Так що це допомогло нам уникнути мадяризації, бо вона була надзвичайно сильна. Цікаво, що після Другої світової війни те русофільство було дуже сильно закорінене. Розповім на своєму прикладі. Я народився тут, на Пряшівщині.

Ходив до російської початкової школи, бо інших не було. Тут всі були «руські», з двома «с». Ясно, що учитель не знав російської мови, а говорив, як знав. Тепер ви підете до галереї Дезидера Миллого ²³, так моїм першим вчителем був його рідний брат – Микола Миллий. Як і Дезидер Миллий, так і ціла Українська народна рада ²⁴, яка виникла в 1945 році, була русофільська. А Микола Іванович, ми його називали Ніколай Іванович, як була війна і були німці в нашому селі, я це до сьогодні пригадую, він нас навчив таку пісню: «Я не стыжусь, что я русский, я не боюсь никого, я горжусь», і це «200 миллионов есть русских на свете, мы себе все ридни браття, мы все русски диты, мы по русски вси говорим, церкву русску маем, и по русски Богу мира молитву слагаем». Мені тоді було 8 років, але оця якість запам'яталася на ціле життя, хоча вона була русофільська. Велика сміливість була в Словацькому штаті ²⁵, який був антиросійський, антирадянський, який завгодно, а Микола Миллий нас так вчив. Ще підручники були «Слово», «Зерно» і так далі – все було по-російськи. «Один, два, три, четыре, пять – пошел зайчик погулять», «Охотнички злых собак своих пускали. Пиф-паф, ой-ой-ой, умирает зайчик мой». То все по-російськи, але воно якимось залишилося, було ближче, ніж, скажімо, для моїх батьків угорська мова, а для моєї генерації вже словацька мова.

Якраз тепер, в 2017 році, в Ужгороді виходить книжка «Віднайдення Пряшівської Русі-України», видавництва «Гражда», Іван Ребрик там директор. Я вже написав вступну статтю – «Пряшівський феномен». Ребрик прийшов до висновку, що Велика Україна про нас нічого не знає, і підготував таке видання. Перша книжка вже здана до друку, десь 200 сторінок. Це вибрані статті з пряшівської преси про національне питання в основному, про те, як у 1950-х роках переходило з русофільства на українофільство, про російські школи та установи, «українізацію». Теперішні так звані русинофіли – це переважно колишні викладачі російської мови в університетах, вони вважають українізацію негативним явищем, а я вважаю високо позитивним явищем. Бо ми без примусу переходили на українську літературну мову. Ніхто нас не змушував. Ми спочатку бунтували, мовляв, які ми українці, українці – то бандерівці ²⁶, але потім зрозуміли: якими ж ми можемо бути росіянами, коли є Велика Україна.

Коли я почав вивчати оце питання, то стало ясно – наші люди прийшли зі сходу, з території України, а не з Росії або Балкан. Мотором нашого українофільства був Іван Мацинський ²⁷, який відіграв тут колосальну роль. Він теж спочатку був великим русофілом. Першу збірку «Белые облака» ²⁸ видав російською мовою, але поступово зрозумів те, що ми становимо частину українського народу. Якраз у цій книжці, «Віднайдення Пряшівської Русі-України», є три його статті. Там опублікували найвагомніше про те, як переламалася орієнтація з російської на українську. Ясна річ, що еміграція зіграла колосальну роль, але теж студентське «Общество Добрянского» ²⁹, крім того, після війни Іван Мацинський був редактором журналу «Костер» ³⁰, де наші студенти видавалися російською літературною мовою, а потім все це змінилося на українське. Після війни і російські, і українські емігранти тікали на захід, але лише мала група лишилася в Празі. Я теж приїхав до Праги вивчати російську мову, бо в 1952 році був заснований Інститут російської мови та літератури в Празі ³¹, де в тому році була українська мова для українців. Словаки мали словацьку, а ми – українську мову. Нам викладав Панькевич ³², і я відвідував його лекції. Отже, я поїхав там як русофіл, а повернувся вже як свідомий українець. Тобто після закінчення навчання.

ВС: Для вас важко відбувся цей перехід?

ММ: Для мене особисто це не було важко. У тому інституті був фольклорний відділ, там викладала чешка Ева Врбцова ³³, яка закінчила Московський університет ³⁴, дуже добра фольклористка. Починаючи від другого курсу, я вже був ад'юнктом в її напрямі, ми робили експедиції на Східну Словачину, записували фольклор. Також у Карловому університеті був професор Панькевич, куди він повернувся після реабілітації ³⁵.

ВС: Іван Панькевич написав відому фонетичну «Граматiku руського языка» (1922)...

ММ: Точно так. Це був прекрасний потік. Ми – невеличка група, четверо студентів, відвідували лекції Панькевича в такому вузькому колі. Це був Березовський ³⁶, Куримський Андрій ³⁷, в якого родина з Переяславщини, я та Лешка ³⁸. Це були дуже цікаві лекції. Іван Панькевич спостеріг, що я маю інтерес до фольклористики. «Давай, – каже, – будеш займатися фольклором». І він як професор влаштував експедицію до мого рідного села Курова.

Ми там два тижні записували фольклор, і Панькевич на практиці нас вчив, що і як робити. На превеликий жаль, коли я був на четвертому курсі, він несподівано помер, інфаркт дістав. Для нас це була велика втрата. Я написав некролог, ще будучи студентом. Дозволив собі його вислати у першокласний академічний журнал чеською мовою «Česká lid»³⁹, який вже більше 120 років виходить без перерви, і мою статтю опублікували як передову. Так що то був великий плюс для мене, і я вже курсову і дипломну писав із фольклористики. Я мав лишитися асистентом у відділі російської фольклористики, але мене взяли на дворічну військову службу, а коли я повернувся – той інститут вже ліквідували. Так що я повернувся до Пряшева, де в 1960 році заснували кафедру фольклористики при Університеті Павла Йозефа Шафарика в Кошице. Мене там прийняли як асистента, а через 3 роки відправили до аспірантури в Прагу. Там був прекрасний спеціаліст по фольклористиці – доцент Карел Дворжак⁴⁰, але він українську фольклористику не дуже знав. І каже: «Хлопче, тобі треба їхати до Києва, якщо ти хочеш вивчати фольклористику». Тому в 1963 році він відправив мене на трирічну аспірантуру до Києва. Мене закріпили при Університеті Тараса Шевченка. Там був такий доцент Грицай⁴¹, але він не дуже розбирався в Пряшівській Україні. Тому я їздив на консультації до Москви, до професора Богатирьова⁴², який двадцять років працював у Чехо-Словацьких університетах. Він написав кілька монографій, був першокласним спеціалістом, йому теж я дуже завдячую.

Однак переїзд в Україну був також для мене шоком, бо я їхав до Києва вивчати українську мову, а тут нею ніхто не говорить. Так що зв'язався я з дисидентами: Дзюбою, Світличним, Сверстюком. Вони стали моїми друзями, а оскільки у мене був службовий паспорт, то я міг коли завгодно перетинати без контролю кордон.

ВС: Ваші речі не перевіряли і ви могли провозити заборонену в СРСР літературу до Чехо-Словаччини?

ММ: Так, самвидав я перевозив до Пряшева, а з Пряшева не проблема було доставити все на Захід. Тоді зробили засідку, мене впіймали на гарячому, хотіли, щоб я був співробітником КДБ, але я страшно далеко від того був. Тому моя аспірантура була скасована, а тут уже й «Празька весна» настала. Я мав усі экзамени складені, а вони дали мене під суд, що я скоїв злочин, бо в мене знайшли рукопис Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Це було написано у звіті Центральному комітету Компартії України, але то відома історія, я вже кілька разів писав про це.

Врешті я захистив у Карловому університеті в Празі кандидатську дисертацію. Працював у Дослідному кабінеті україністики Пряшівського університету, але 1968 рік пройшов, так що нам пригадали всі гріхи, і мене звільнили з роботи. І це в мені загартувало українство. Я мав заборону друкуватися, мене звільнили з роботи, звільнили з партії, так що ніяка установа не сміла мене прийняти навіть за редактора чи вчителя.

ВС: Як ви вийшли із цієї ситуації?

ММ: Я найнявся пастухом колгоспної худоби в рідному селі, у мене 140 ялівків⁴³ було. З весни до осені я жив у пастушій колибі на свіжому повітрі біля села.

ВС: Але як вам удавалося займатися в таких умовах науковими дослідженнями?

ММ: Оце дуже добре питання. То був найпродуктивніший час у моєму житті. Тим що я пас худобу – я міг друкуватися. Не було закону, який би забороняв друкуватися іноземцям на Заході, якщо я не порушував трудової дисципліни. Якби я працював в університеті, де був закордонний відділ, він би мусив ухвалити кожну статтю, інакше можуть за порушення трудової дисципліни звільнити з університету. Оскільки я працював пастухом, то не порушував трудової дисципліни, друкуючи свої роботи в Америці, Канаді чи Франції, де вийшла моя дисертація. Але після кількох років, коли до моєї колиби пастушої багато людей поприїжджало з-за кордону, нашим ЛЬТВ⁴⁴ важко було стежити за ними. Наказ – заборонити пасти худобу Миколі Мушинці. Ну, то я – на кочегара. Склав экзамени і 15 років працював кочегаром. Я був у Пряшеві, мав такий квартал 1000 квартир, то все автоматика, газ. А оскільки це велика кочегарка, там чужим був заборонений вхід. Я собі писав і друкував на заході. В основному в Югославії, в Польщі міг друкуватися. Цей 20-річний період був найпродуктивніший у моєму житті, бо я не ходив ні на які збори. Взимку я опалював, а літо було вільне. Їхав на дослідження, за кордон, у соціалістичні країни, в Україну з паспортом їздив. Про це все я написав в своїх спогадах, вони минулого року вийшли до мого 80-річчя⁴⁵.

Примітки

- ¹ Nikolaj Mušinka. Dr. Ivan Paňkevyc. Český lid. 1958. № 4. S. 146.
- ² Стежками життя з Володимиром Гнатюком. Мушинка М. Володимир Гнатюк. Париж, 1987. С. 273.
- ³ Мушинка М. Колеса крутяться... Книга І. Спогади. Пряшів, 1998. С. 96.
- ⁴ Там само. С. 60.
- ⁵ Там само. С. 90.
- ⁶ Там само. С. 94.
- ⁷ Мозер М. Життя, присвячене українистиці. У всякого своя доля... Розмови Ярослава Шуркали з Миколою Мушинкою. Пряшів, 2016. С. 14.
- ⁸ Там само. С. 258.
- ⁹ Інтерв'ю з Миколою Мушинкою записане мною 16 серпня 2017 року в Музеї української культури у Свиднику (Словаччина).
- ¹⁰ Грина Невицька (1886–1965) – українська громадська діячка та письменниця, яка працювала на сході Словаччини та Закарпатті. «Слово народа», що видавалося в 1931–1932 роках за редакцією Невицької, було першою україномовною газетою на сході Словаччини.
- ¹¹ Йосиф Кизак (1898–1966) – греко-католицький, а згодом православний священник, редактор пряшівської газети «Русское слово» (1933–1936).
- ¹² Тут ідеться про вихідців із Пряшівщини, які були випускниками празьких та подебрадських вищих навчальних закладів. Після закінчення навчання, не знайшовши роботи на сході Словаччини, вони могли вирушати на Закарпаття, де був розвиненіший український національний рух, під вплив якого ці люди часто потрапляли.
- ¹³ Ці гімназії були в Пряшеві, Межилабірцях та Свиднику.
- ¹⁴ Павло-Петро Гойдич (1888–1960) – єпископ Пряшівської греко-католицької єпархії в 1940–1960-х роках, василіанин.
- ¹⁵ Василь Гопко (1904–1976) – єпископ Пряшівської греко-католицької єпархії в 1960–1976 роках, редактор пряшівського журналу «Благовісник» (1946–1947) і видавництва духовної літератури «Книги Благовісника».
- ¹⁶ Александер (Шано) Мах (1902–1980) – словацький політик та журналіст крайнього правого спрямування, який підтримував Третій Райх.
- ¹⁷ Діонісій Няраді (1874–1940) – єпископ Крижевацької греко-католицької єпархії (Хорватія) в 1920–1940 роках, а в 1922–1927 роках апостольський адміністратор Пряшівської греко-католицької єпархії.
- ¹⁸ Див.: Од усней по писану літературу. Студії и огляди / ред. М. Цап. Нови Сад, 2016.
- ¹⁹ Див.: Mušinka A., Mušinka M. Národnostná menšina pred zánikom?: štatistický prehľad rusínsko-ukrajinských obcí na Slovensku v rokoch (1773) 1881–2001. Prešov, 2011.
- ²⁰ Мікулаш Неврлий (1916–2019) – чеський, словацький і український літературознавець, україніст, знавець творчості Івана Франка й Тараса Шевченка.
- ²¹ Григор Мовчанюк (1942–2018) – український поет, журналіст та викладач із Вінниці.
- ²² Закон Аппонія – скасував у 1907 році угорські школи, унаслідок чого в угорській частині імперії Габсбургів у 1918 році лишилося тільки 34 школи зі змішаною угорсько-українською мовою викладання.
- ²³ Галерея Дезидера Миллого – художній музей у Свиднику, що названий на честь художника українського/русинського походження Дезидерія Миллого (1906–1971), який був одним із фундаторів модерного малярства Словаччини.
- ²⁴ Українська народна рада Пряшівщини – організація русинів/українців Східної Словаччини в 1945–1951 роках, що спершу виступала за приєднання місцевих русинських/українських сіл до Української РСР, а потім погодилася з їх належністю до соціалістичної Чехо-Словаччини.
- ²⁵ Перша Словацька республіка – словацька держава в 1939–1945 роках, що була сателітом Третього Райху.
- ²⁶ У соціалістичних Польщі та Чехо-Словаччині здійснювалася пропаганда проти українського націоналістичного підпілля.
- ²⁷ Іван Мацинський (1922–1987) – український поет, літературознавець, перекладач, видавець у Словаччині.
- ²⁸ «Белые облака» – дебютна поетична збірка Івана Мацинського, видана 1949 року.
- ²⁹ Іменем «будителя», письменника Адольфа Добрянського (1817–1901) називалося товариство русинських/українських студентів Пряшівщини, які навчалися в Братиславі в 1932–1949 роках.
- ³⁰ Журнал «Костер» – російськомовний місячник літературного та громадського життя, що виходив за редакцією Івана Мацинського в 1946–1947 роках у Празі.
- ³¹ Інститут російської мови та літератури існував у Празі в 1952–1960 роках.
- ³² Іван Панькевич (1887–1958) – український етнограф і мовознавець, фахівець у галузі діалектології Закарпаття.

³³ Ева Врабцова (1928) – чеська етнографиня й фольклористка, колишня викладачка на кафедрі етнографії та фольклору Карлового університету в Празі.

³⁴ Ідеться про Московський державний університет імені Ломоносова.

³⁵ У 1957 році Іван Панькевич був негласно реабілітований від звинувачень в «українському буржуазному націоналізмі», відтоді він зміг повернутися до викладацької та наукової роботи в університеті.

³⁶ Костянтин Ґеник-Березовський (1919–1988) – український мовознавець, викладач українського відділу кафедри славістики Карлового університету.

³⁷ Андрій Куримський (1933–1980) – український мовознавець, один з авторів українсько-чеського словника.

³⁸ Олдржих Лешка (1927–1997) – чеський мовознавець, славіст, зокрема займався структурною лінгвістикою, діалектологією.

³⁹ «Český lid» («Чеський народ») – чеський академічний журнал гуманітарного спрямування, що видається в Празі з 1891 року донині.

⁴⁰ Карел Дворжак (1913–1989) – чеський фольклорист, професор етнографії та фольклористики в Карловому університеті.

⁴¹ Михайло Грицай (1925–1988) – український літературознавець та фольклорист, викладав у Київському державному університеті імена Тараса Шевченка.

⁴² Петро Богатирьов (1893–1971) – російський фольклорист та етнограф, викладав у Московському державному університеті імені Ломоносова. У міжвоєнний період, працюючи в радянському полпредстві в Празі, водночас проводив етнографічні дослідження в Чехо-Словаччині.

⁴³ Ялівка – корова, кобила або вівця, яка не дає приплоду.

⁴⁴ ŠtB – Служба державної безпеки соціалістичної Чехо-Словаччини в 1945–1990 роках.

⁴⁵ Див.: У всякого своя доля... Розмови Ярослава Шуркали з Миколою Мушинкою. Пряшів, 2016.

Отримано / Received 26.09.2024

Рекомендована до друку / Recommended for publishing 10.12.2024